

SOROSA FONDS – LATVIJA

SABIEDRISKĀS POLITIKAS CENTRS PROVIDUS

Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai

PĀRSKATS PAR IZGLĪTĪBU LATVIJĀ
2001./2002. GADĀ

Kopsavilkums

Rīga, 2003

SOROSA FONDS – LATVIJA

Sabiedriskās politikas centrs «Providus» pārņem Sorosa fonda – Latvija (SFL) tradīciju un piedāvā jaunu gada pārskatu par izglītību Latvijā. Šis pārskats ir veltīts tām pārmaiņām izglītībā, kas Latvijā ir notikušas pēdējos divpadsmit gados. Latvija ir uzkrājusi lielu pieredzi izglītības sistēmas reformēšanā. Kopš 2003. gada janvāra ar izglītības politikas analīzes jautājumiem nodarbojas Sabiedriskās politikas centrs «Providus» un tajā pašā laikā Sorosa fonda – Latvija turpina darbību bilingvālās izglītības jomā programmas «Atvērtā skola» ietvaros un sociālo zinību jomā ar programmu «Cilvēks sabiedrībā». Piedāvātais gada pārskats par izglītību ir SPC «Providus» un SFL kopdarbs.

Kopsavilkumā kopumā ir atspoguļots SPC «Providus» un SFL skatījums uz Latvijas izglītības problēmām un to risinājumiem.

Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai

PĀRSKATS PAR IZGLĪTĪBU LATVIJĀ
2001./2002. GADĀ

Kopsavilkums

Pārskata veidotāji:

Indra Dedze, Sabiedriskās politikas centrs «Providus»

Stivens Heinemans (Stephen Heyneman), Vanderbilta universitāte, Tenesijas štats, ASV

Izdevējs IZDEVNIECĪBA AGB®

ISBN 9984-663-57-4

SATURS

Ievads	6
Izaicinājums pamata un vidējā izglītībā	7
Izaicinājums augstākajā izglītībā	12
Kopsavilkums	18
Izmantotā literatūra	19
Statistikas pielikumi	20

Kopsavilkums

Ievads

Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas notikušas ievērojamas pārmaiņas Latvijas izglītības sistēmā. Augstākajās mācību iestādēs uzņemto studentu skaits ir divkārtšojies. Latviešu valoda ir atguvusi savu agrāko prestižu. Mācību grāmatu saturs ir ticis pārskatīts. Sākta mācību programmu un izglītības standartu modernizācija. Visas minētās pārmaiņas noris ar administratīvo aktu un rīkojumu palīdzību, un tās atbalsta valsts investīcijas, kas 2000. gadā par 16% pārsniedza pirms 10 gadiem veikto investīciju apjomu.

Šie un citi kritēriji liecina, ka plānveida tautsaimniecībai nepieciešamā izglītība kļuvusi par tirgus ekonomikai un demokrātiskai sabiedrībai nepieciešamu izglītības sistēmu. Vai pienācis laiks uzskatīt, ka izglītības nozare Latvijā sekmīgi attīstās? Vai pienācis laiks, kad sabiedrībai vairs nav jāuztraucas par izglītību un tā var pievērsties citām svarīgām prioritātēm? Mēs tā nedomājam.

Šajā ziņojumā uzsvērts, ka pārmaiņām izglītībā ir vairākas pakāpes. Tajā parādīts, ka līdz šim īstenotās pārmaiņas ir raksturīgas pirmajai pakāpei, bet tagad ir jārisina jau nākamās pakāpes problēmas.

Jaunas attīstības pakāpe ir nepieciešama, jo izaicinājumi sociālās saliedētības un ekonomiskās konkurences procesos, tajā skaitā piemērošanās jauninājumiem un jaunajām tehnoloģijām, norit daudz straujāk nekā iespējams veikt uzlabojumus izglītībā, lai tā atbilstu jaunajām prasībām. Ja uzlabojumu ieviešana izglītībā noritēs tādā pašā tempā kā līdz šim,

izglītība neizbēgami atpaliks. Iemesli paskaidroti šajā ziņojumā.

Padomju Savienības laikā Latvijas tautsaimniecībai bija raksturīga darbietilpīga ražošana, proti, «ekonomiskie faktori» ar visai vienkāršām izglītības prasībām, darba iemaņām un prasmēm (sk. 1. tabulu). Laika posmā no 1990. gada līdz mūsdienām – pārejas posma pirmajā pakāpē – tautsaimniecības attīstību arvien vairāk noteica iekšējās un ārvalstu investīcijas, ārējie pakalpojumi un eksporta rūpniecība. Pieauga nepieciešamība pēc izglītības. Tas ietvēra pieaugošu vajadzību pēc darbiniekiem, kas brīvi pārvalda angļu, franču, vācu un citas Eiropas valodas, pēc spējas piemēroties straujām izmaiņām tehnoloģijā, kā arī saziņas iemaņām, prasmes pieņemt lēmumus un strādāt komandā. Taču tagad ir radušies jauni izaicinājumi.

Latvijai jākonkurē ar valstīm, kuras atrodas jau nākamajā pārmaiņu pakāpē, kur attīstību nosaka nevis «ekonomiskie faktori», bet gan jaunas preces un pakalpojumi.

Šajā jaunajā pakāpē augstākās izglītības kvalitātes nozīme pieaug it īpaši eksaktajās zinātnēs, inženier-tehniskajās zinātnēs un pētniecības darbā, un tā attīstās ciešā saistībā ar privāto sektoru. Nozīmīga ir arī izglītības pieejamība un izglītības iestāžu spēja paplašināt savus pakalpojumus tā, lai tie būtu pieejami *vienmēr un visām sabiedrības daļām*. Tas no izglītības iestādēm prasīs kardināli atšķirīgu izpratni un attieksmi salīdzinājumā ar līdzšinējo un ievērojamas izmaiņas

stimulu struktūrā, lai nodrošinātu adekvātu izglītības līmeni.

Šajā ziņojumā parādīts, ka pāreja būs atkarīga ne tik daudz no valsts investīciju apmēra izglītībā, kā no esošo ieguldījumu vadības kvalitātes, novatoriskas izmantošanas, kā arī no nevalstisko finansējumu avotu izmantošanas.

Tiks aplūkoti pamatzglītības, jauno skolotāju sagatavošanas un strādājošo skolotāju kvalifikācijas celšanas, eksaminācijas, studentu un skolēnu novērtējuma standartizēto metožu, pašvaldību un reģionālās pārvaldes un finansu diversifikācijas, kā arī izglītības iestāžu nodokļu un īpašumu jautājumi.

Izaicinājumi izglītībā ir tikpat nopietni kā 1990. gadā, taču tagad šie izaicinājumi ir mazāk saistīti ar padomju tradīciju apšaubīšanu, par ko tika panākta liela vienprātība.

Šodienas izaicinājums ir pēc neatkarības atjaunošanas ieviestās vadības un pārvaldes tradīcijas. Šīs otrās pakāpes uzdevumu risināšana prasīs tikpat daudz drosmes un uzņēmības kā bija nepieciešams, risinot iepriekšējos, un tieši tāpēc sabiedrībai būtu uzmanīgi jāiepazīstas ar šo ziņojumu.

Izaicinājums pamata un vidējā izglītībā

Visām mūsdienu izglītības sistēmām raksturīgas četras iezīmes. Lai gan pastāv daudz dažādu uzskatu par izglītības standartiem un saturu, dažas izglītības iezīmes, kas nepieciešamas attīstītajās valstīs, atzīst visi. Jāmin četras iezīmes.

Izglītībai jāprognozē vēl šobrīd nezināmās nākotnes prasības. Mēs dzīvojam vidē, kur nav iespējams paredzēt visus tos darba veidus, ko veiks cilvēki. Daudzas profesijas tiks aizstātas ar citām, agrāk vēl nebijušām profesijām. Viena no galvenajām centralizētās plānošanas kļūdām padomju laikā bija tā, ka šī neskaidriība tika uzskatīta par kļūdu «plānošanā». Tā kā pārmaiņas netika gaidītas, radās liels laika pārtraukums starp pārmaiņām ekonomikā un izglītības sistēmas reakciju uz tām. Lai neatpaliktu attīstībā, Latvijas izglītības sistēmai jāsamazina šī laika starpība. Izmācības stundu sarakstā, pedagogijas teorijā un vadībā nav uzskatāmas par gaismas slēdzi, ko var ieslēgt un izslēgt. Pārmaiņas ir nepārtraukts izaicinājums. Īsā laikā jāapzina jaunās prasības iemaņām un prasmēm un jāisteno pārmaiņas metodēs, kas nodrošina šo iemaņu apguvi.

Attīstības pakāpe	Galvenie tautsaimniecības uzdevumi	Tautsaimniecības virzieni	Izglītības un darba tirgus prasības
Noteicošie ir dažādi faktori	Panākt tādu tirgus darbību, kuros galvenā nozīme ir zemes, darbaspēka un kapitāla izmantošanas nosacījumiem	Dabas resursu ieguve, montāža, darbietilpīga apstrādājošā rūpniecība. Dominē primārais sektors	Pamatzglītība, zema līmeņa prasmes, disciplinēts darbs
Noteicošās ir investīcijas	Piesaistīt tiešās ārvalstu investīcijas un importēt tehnoloģiju, lai varētu izmantot zemi, darbaspēku, kapitālu un sāktu saistīt valsts tautsaimniecību ar pasaules ekonomiku	Apstrādājošās rūpniecības un ārpakalpojumu eksports. Dominē sekundārais sektors	Vispārēja vidējā izglītība, uzlabota arodapmācība un tehniskā izglītība, nepārtraukta izglītība jaunu prasmju apguvei un esošo uzlabošanai, elastīgi darba tirgi (viegli ieiet, viegli iziet)
Noteicošie ir jaunievedumi	Nodrošināt augstu jaunievedumu īpatsvaru, jauno tehnoloģiju adaptāciju un komercializāciju	Jaunas preces un pakalpojumi pasaules tehnoloģiju līmenī. Dominē terciārais sektors	Attīstīta augstākā izglītība, īpaši eksaktajās zinātnēs un inženierzinātnju jomā, liels sociālo zinātnju īpatsvars, īpaši mācībās, kuru pamatā ir zinātniski pētījumi, dinamisks izpētes un attīstības sektors, kas saista augstākās izglītības programmas un uzņēmumus, kas nodarbojas ar jaunievedumu izstrādi un ieviešanu

1. tabula. Izglītības loma attīstības pakāpēs. Avots: *The Global Competitiveness Report, 2001/2001*, Klaus Schwab, Michael Porter, and Jeffrey Sachs, editors. The World Economic Forum, Geneva, 2001

Kvalitatīvai izglītībai jābūt pieejamai visiem. Savdabīgi atkārtojās 19. gadsimta dilemma. Toreiz galvenais jautājums bija, vai valsts spēj ieviest vispārēju izglītības sistēmu, kas varētu veicināt rūpnieciskās un sociālās jomas attīstību. Mūsdienās situācija ir līdzīga. Visiem bērniem un jauniešiem ir iespēja iegūt izglītību, taču izglītības kvalitāte, kas tiem pieejama, ir kardināli atšķirīga dažādās pilsētu un lauku skolās. Mūsdienu sabiedrībā tas nav pieņemami. Šajā ziņojumā mazāk aplūkots jautājums par to, vai izglītības iegūšanā nepieciešamas vienlīdzīgas iespējas, jo mēs pieņemam, ka šajā ziņā visi ir vienisprātis. Šajā ziņojumā galvenā uzmanība pievērsta tam, kā mainīt izglītības vadību, lai tā nodrošinātu minētās vienlīdzības iespējamību.

Konkurence izglītības iestāžu vidū. Viena no būtiskākajām padomju laika izglītības kļūdām bija mēģinājums par vienlīdzības kritēriju uzspiest vienādus resursus – viena un tā pati mācību grāmata visiem, vienāds skolēnu skaits visās klasēs, vienas un tās pašas izglītības metodes, mērķi, aprīkojums, materiāli, identiska skolotāju sagatavošana.

Mūsdienu izglītības sistēmā izglītību nosaka indivīda vajadzības, lai iespiesto un elektronisko mācību līdzekļu samēru, skolēnu skaitu klasēs un mācību priekšmetu struktūru noteiktu indivīdu spējas un intereses. Mūsdienu pedagogs nav tikai skolotājs, kurš spēj efektīvi sniegt zināšanas, jo šodienas mācību saturs ir plašāks un tas mainās daudz ātrāk nekā daudzi skolotāji spēj to apgūt. Mūsdienu skolotājs spēj labi vadīt, norādīt uz informācijas avotiem un atrast skolēnu spējas. Laba vadība prasa ātru un efektīvu mācīšanās procesa prasību novērtējumu, un šī uzdevuma efektīvas īstenošanas metodes dažādās skolēnu vecumu grupās, dažādos priekšmetos un pat dažādiem indivīdiem var būt atšķirīgas.

Tādējādi mūsdienu izglītības sistēmā vissvarīgākais ir maksimāli individualizēt mācību programmas, tajā pašā laikā saglabājot vienlīdzīgas iespējas visiem, kaut arī šo indivīdu gūtās izglītības pieredze būs atšķirīga. Šie ir arī Latvijas izglītības sistēmas uzdevumi.

Šajā ziņojumā mēģināts pierādīt, ka Latvijā būtu jāpārņem dažas metodes, kuras izmantotas Lielbritānijā un citās Eiropas valstīs, ieviešot mērenu skolu konkurenci, radot vienlīdzīgas iespējas iegūt kvalitatīvu izglītību, tajā pašā laikā nodrošinot individuālo mācīšanos. Ziņojumā norādīts, ka Izglītības un zinātnes ministrijas uzdevums ir palīdzēt nodrošināt vienlīdzīgu finansējumu katram skolēnam, ka piemērotāko mācību veidu izvēle ir skolas un katra skolotāja kompetencē, un vecāku uzdevums ir izvēlēties skolu, kurā viņi vēlētos sūtīt savus bērnus, ņemot vērā visefektīvāko mācību metožu piedāvājumu.

Sabiedrības informētība un atgriezeniskā saite. Demokrātiskā sabiedrībā skolu sistēmas darbības standarti ir gluži atšķirīgi. Sabiedrībai ir jāzina viss, par ko agrāk tā netika informēta, jāzina arī lietas, kas dažkārt skolu vadītājiem var likt justies neērti. Sabiedrībai jāzina gan sliktais, gan labais; tai regulāri jāsaņem visa informācija no avotiem, par kuru godīgumu un profesionalitāti nevar būt nekādu šaubu. Ziņojumā šis jautājums tiks aplūkots dažādos aspektos gan saistībā ar bērnu novērtējumu agrīnajā vecumā, gan saistībā ar centralizēto eksamināciju, gan novērtējuma un ziņojumu par izglītības sasniegumiem izmantošanu starptautiskā kontekstā. Lai gan šiem jautājumiem veltīti atsevišķi raksti, jāatzīmē, ka sabiedrības informācijas kvalitāte un atgriezeniskā saite ir viens no galvenajiem katras izglītības sistēmas mūsdienīguma rādītājiem.

Izglītības vadības dilemmas Latvijā

Pašvaldību un rajonu atbildība ir nozīmīgs izglītības vadības uzlabošanas faktors. Vairums skolu ievērojamo atbildības daļu uztic konkrētajām institūcijām, kas pašas izvēlas, viņuprāt, labākās izglītības stratēģijas, un rajonu pašvaldībām, kam jānodrošina attiecīgās izvēles kvalitāte. Lai gan decentralizēta lēmumu pieņemšana ir būtisks mūsdienu izglītības sistēmas faktors, Latvijā decentralizācija rada ievērojamo dilemmu.

Latvijā ir 568 teritoriāli administratīvās vienības,¹ un vairumā no tām skolēnu skaits samazinās. 1997. gadā

¹ Teritoriāli administratīvā reforma paredz samazināt pašvaldību skaitu Latvijā. Lēmums par precīzu modeli vēl nav pieņemts, nav izlemts arī veids, kādā šī reforma tiks īstenota, tomēr vairākas vietējās pašvaldības jau ir apvienojušās novados, un gaidāms, ka tuvākajā nākotnē teritoriālo vienību skaits samazināsies vēl vairāk.

Latvijā bija tikai puse no tā vispārizglītojošo skolu skaita, kas darbojās 1930. gadā, turklāt skolu skaits pēdējos trīs gados samazinās vidēji par 10 skolām gadā, bet skolēnu skaits – par trīs tūkstošiem gadā. Tajā pašā laikā, kad no lauku pašvaldībām tiek prasīts, lai tās uzņemas lielāku atbildību un uzlabo vadības efektivitāti, bērni dodas projām no lauku apdzīvotajām vietām labākas izglītības meklējumos. Apmēram viena trešā daļa no pilsētu skolu skolēniem nāk no laukiem. Tās lauku pašvaldības, kurās tiek nodrošināts augstāks izglītības līmenis, pārpludina skolēni no kaimiņu pašvaldībām. Piemēram, Dobeles ģimnāzijā mācās 43% skolēnu no citām pašvaldībām.

Šī tendence Latvijā ir problemātiska divos aspektos. Daudzu vietējo pašvaldību nabadzība liecina par to, ka nevienlīdzība izglītības iegūšanā pieaug. No otras puses, skolu slēgšana lauku apdzīvotās vietās apdraud nodarbinātību un aktīvu sociālo dzīvi.

Šajā ziņojumā secināts, ka valdība nedrīkst atteikties no esošās skolu un rajonu apvienošanās tendences. Iepriekšējā rajonu izglītības institūciju skaita saglabāšana nav iespējama. Taču iestāžu apvienošanās samazina attīstības iespējas daudzām lauku pašvaldībām. Ko iesākt?

Šī dilemma pati par sevi var izrādīties priekšrocība. Valdība var palīdzēt nodrošināt vienlīdzīgas izglītības iespējas un tomēr samazināt pašvaldību skaitu, finansējot viena skolēna standarta izmaksas, lai šis finansējums seko skolēnam uz jebkuru skolu, kuru tas apmeklē. Šāda sistēma, kad «nauda seko skolēna izvēlei», nodrošinātu vienādas izglītības iespējas, tajā pašā laikā ļaujot ģimenei izvēlēties skolu, kas visvairāk atbilst tās prasībām.² Tas savukārt radīs veselīgu konkurenci skolu vidū un liks tām īstenot pārmaiņas mācību darbā un programmās, lai piesaistītu skolēnu skaitu, kas nepieciešams skolas finansiālajam nodrošinājumam. Tomēr vajadzēs pārskatīt šauri specializētu skolotāju

sagatavošanas tradīcijas, un nelielo skolēnu skaitu klases (vidēji 10 skolēnu uz vienu skolotāju), kas ir sadzudinājis izglītības izmaksas un pasliktinājis vispārējo kvalitāti. Vajadzētu ļaut izglītības iestādēm radoši reaģēt uz pašvaldību vadības krīzi, lai vietējās pašvaldības radoši eksperimentētu un gūtu labumu no veiksmīgas darbības rezultātiem, izmantojot vecāku izvēli sūtīt bērnus attiecīgās pašvaldības skolās.

Izglītības un zinātnes ministrijas, kā arī citi izglītības nozares speciālisti atzīst, ka *strādājošo skolotāju sagatavošana* ir viena no mūsdienu izglītības sistēmas prasībām. Deviņdesmito gadu sākumā īstenotās pārmaiņas, kas likvidēja iepriekšējo padomju centralizēto profesionālās izglītības sistēmu, pārvērtēja valsts spēju ietekmēt augstskolu un pašvaldību darbu. Paredzēto programmu īstenošanai nepieciešamie resursi nav bijuši pietiekami, un tā ir problēma Latvijā. Saskaņā ar IZM datiem, finansējums tālākizglītībai sadalās šādi – 36% no valsts un 39% no pašvaldību budžeta, 15% no privātiem sponsoriem³ un 10% – no pašu skolotāju līdzekļiem. Pašvaldību finansējums ir saistīts ar attiecīgo pašvaldību finansu resursu pietiekamību. Valsts budžeta finansējums laika posmā no 1995. gada līdz 2000. gadam ir samazinājies par 8%, bet izglītības ieguvē iesaistīto strādājošo skolotāju skaits samazinājies par 65%. Tādējādi daudzi skolotāji nav iepazinušies ar jauno mācību programmu un izglītības standartu saturu, kas var radīt problēmas visos priekšmetos, bet jo īpaši divalodu izglītībā. Secinām, ka nepietiekamu resursu apstākļos brīvā tirgus principi varētu arī nebūt efektīvi.

Kā (iepriekš minētajā) pašvaldību gadījumā, uzskatām, ka šī problēma, ja to radoši risina, var izrādīties par Latvijas priekšrocību.

Pēc starptautiskiem standartiem Latvijā ir pārāk daudz skolotāju. Skolēnu/skolotāju attiecība (vidēji 1:10) ir zemāka nekā citās Eiropas valstīs (1:17

² Minimālās izmaksas uz vienu skolēnu neizslēdz iespēju skolēniem no īpaši trūcīgām ģimenēm vai rajoniem saņemt lielāku atbalstu nekā vidēji vienam skolēnam valstī. Šāda lielāka valsts finansējuma piešķiruma dēļ skolas varētu tiekties piesaistīt vairāk tieši šādus skolēnus no nelabvēlīgas vides. Pieļaujot augstākas izmaksas uz vienu skolēnu lauku skolās varētu apturēt skolēnu pārvietošanos uz pilsētas skolām, un lauku skolas ar unikālām programmām varētu pat piesaistīt skolēnus no pilsētām.

³ Privātie sponsori bieži ir ārējie donori. Stratēģija, kad ievērojams sabiedrības labums ir atkarīgs no ārējiem ziedojumiem, ir visai apšaubāma.

sākumskolas klasēs un 1:15 pamatskolas klasēs). Latvijā tam par iemeslu ir aizvien spēkā esošā vecā, padomju laikā izstrādātā skolotāju specializācija pa mācību priekšmetiem. Vai būtu iespējams paaugstināt mācību procesa kvalitāti Latvijā, īstenojot valsts pārkvalifikācijas programmas, paaugstinot skolotāju algas un neapgrūtinot valsts budžetu ar papildu izmaksām?

Uzskatām, ka, radoši risinot izglītības vadības problēmas, tas ir iespējams. Mēs iesakām veikt atkārtotu skolotāju atestāciju atbilstoši jaunajām izglītības, mācību programmu un valodas prasībām, ko izvirza mūsdienu izglītības sistēma; samazināt kopējo skolotāju skaitu, lai skolēnu/skolotāju attiecība būtu tāda pati kā citās Eiropas valstīs un palielināt augsti kvalificētu skolotāju vidējo algu. Lai gan skolotājiem, kuri nespēs nokārtot atestāciju, tas nebūs patīkami, uzskatām, ka izglītības kvalitāti nedrīkst mazināt vadības tradīcijas, kas mūsdienās vairs nav saprātīgas. Uzskatām, ka pienācis laiks visradošākajām izpausmēm tieši vadības jomā, īpaši tad, ja risināmās problēmas ir ļoti sarežģītas.

Katrā valstī ir skolēni ar īpašām vajadzībām. Daudzos gadījumos tā nav viņu vaina. Iespējams, ka viņi nāk no ģimenēm, kur valda nomācoša gaisotne, trūkums, alkoholisms vai fiziska vardarbība. Dažiem bērniem ir grūtības apgūt mācību vielu vai adaptēties kādā vidē. Padomju laikos šādi skolēni tika nosūtīti uz speciālām mācību iestādēm vai viņiem tika piemēroti sodi.

Demokrātiskās sabiedrībās ir lielāka personīgās izvēles brīvība, arī lielāka brīvība izdarīt sliktu izvēli. Skolēni, kuriem ir problēmas, bieži kļūst par ielām vai pamet skolu; pieaudzis skolēnu izdarīto noziegumu skaits.

Sociālās korekcijas sistēma Latvijā nav pietiekami pielāgojusies pārmaiņām, kas notikušas plašākā sabiedrības vidē. Slēgtajās labošanas jeb pāraudzināšanas iestādēs joprojām audzināšanā par galveno uzskata audzēkņu izolēšanu un sodīšanu. Lai gan skolēnu skaits speciālajās skolās ir neliels, to skolēnu skaits, kuru izglītošanā un audzināšanā valda šāda attieksme, ir liels. Sistēma neaptver tos jauniešus, kuri atrodas ieslodzījumā, tos, kuri ieiet sabiedrībā kā pieauguši cilvēki bez minimālām prasmēm un kuri atkal

pēc kāda laika izdara noziegumus, kas bieži vien ir smagāki par tiem, kuru dēļ viņi bijuši sodīti iepriekš. Bet vēl ļaunāk ir tas, ka *sistēma nespēj palīdzēt tiem daudzajiem skolēniem, kuri vēl nav izdarījuši noziegumu, bet kuriem neveicas mācībās un arī uzvedība sagādājusi problēmas*. Šādiem skolēniem domātas speciālas atbalsta un palīdzības programmas ir retums, to efektīvas iedarbības varbūtība nav liela. Tā ir zīme, ka izglītības sistēmas vadība strādā slikti.

Iesakām skolēnus audzināt atbilstoši tai «riska» pakāpei, kādai viņi pakļauj paši sevi un sabiedrību. Jaunieši tiek vērtēti ar vienu mērauklu, kaut arī viņiem ir dažādas problēmas. Jauniešiem jārada iespējas atgriezties sabiedrībā visos pāraudzināšanas procesa līmeņos. Bet kas jādara vispārējām izglītības iestādēm, lai tās varētu veiksmīgi strādāt ar riska grupām? Lai sagatavotu pedagogu šādam darbam, trūkst līdzekļu (skatīt iepriekš).

Esošās korekcijas klases paredzētas vienīgi skolēniem, kam grūtības mācībās, tajās nenodarbojas ar sociāla rakstura problēmām. Sociālā pedagoga štata vietas ir likvidētas. Mūsdienu izglītības sistēmai būtu jānodrošina samērojamas metodes un iespējas jauniešiem ar nelabvēlīgu pagātni. Daudzām skolām nepieciešami pedagogi ar īpašām zināšanām un pieredzi. Izglītības sistēmā ir pārāk daudz priekšmetu skolotāju (sk. iepriekš), bet nevar apgalvot, ka skolotāju ir par daudz visās specialitātēs. Lai nodarbotos ar skolēniem, kam ir mācīšanās un sociāla rakstura grūtības, nepieciešami skolotāji, kuriem būtu speciālā izglītība. Tādēļ izglītības sistēmai jābūt elastīgai un jāspēj reaģēt uz pārmaiņām, kas varētu veicināt specializētāku programmu izveidi, kas savukārt varētu būt pretrunā ar vispārējo nostādni par akadēmisko disciplīnu apvienošanu.

Iespējams, ka visjutīgākais izglītības sistēmas vadības aspekts saistās ar *izglītības kvalitātes novērtējumu* gan attiecībā uz individu, gan skolām un skolu programmām, gan pašu sistēmu kopumā. Viens no visgrūtākajiem jautājumiem ir pirmo, otro un trešo klašu skolēnu bezatziņju vērtēšanas sistēma. Padomju laikā visu vecumu bērnu zināšanas vērtēja ar atziņēm (1 – 5). Pedagogi ir pierādījuši, ka atziņu sistēma pārāk vienkāršoti atspoguļoja bērna sasniegu-

mus un sniedza pārāk niecīgas iespējas vērtēt bērna mākslinieciskās spējas, viņa uzvedību un emocionālo attīstību. Esošajā sistēmā skolotājs aprakstoši raksturo bērna progresu, un tas bieži mulsina vecākus, kuri vēlas skaidri noteiktus kritērijus; līdz ar to šāda sistēma nav populāra. Vai ir iespējams kompromiss starp nepieciešamību sniegt visaptverošu bērna attīstības novērtējumu un daudzu vecāku prasību pēc skaidriem progresu kritērijiem, kas būtu viegli interpretējami? Mūsu atbilde ir apstiprinoša.

Labā izglītības sistēmas vadība nozīmē, ka tiek ievēroti gan pedagogu ieteikumi, gan vecāku vēlme būt informētiem. Aprakstoši varētu vērtēt bērna uzvedību, emocionālo attīstību un mākslinieciskās spējas, bet aprakstošais vērtējums nebūtu vēlams matemātikā, valodas mācībā un dabaszinātnēs, jo vecāki šajos priekšmetos gluži pamatoti vēlas saņemt skaidrāku savu bērnu sekmju novērtējumu. Pedagogi, kuri ir noraizējušies par bērnu priekšlaicīgu iesaistīšanos konkurencē, iesaka likt atzīmes, pamatojoties uz atbilstību noteiktiem kritērijiem, nevis normām.⁴ Tādējādi skolēni varētu saņemt viegli interpretējamās atzīmes. Atzīme, pamatojoties uz kritērijiem, atspoguļos bērna sekmes, tajā pašā laikā netiks ignorēti plašāki bērna attīstības aspekti.

Taču izglītības kvalitātes novērtējums ietver daudz plašāku jautājumu loku nekā skolēnu atzīmes sākumskolā. Vīsa sistēma balstās uz daudz un dažādām atgriezeniskās informācijas ieguves metodēm un līdzekļiem. Šis vērtējuma metodes var ietvert skolotāja izstrādātas novērtējuma sistēmas katram skolēnam, centralizētu eksamināciju un uzņemšanas

eksāmenus augstskolās, specializētus pētījumus un tamlīdzīgi.⁵

Viena no mūsdienu demokrātijas izglītības sistēmas raksturīgākajām īpašībām (pretstatā padomju laika izglītībai) ir nepieciešamība nepārtraukti palielināt sabiedrības informētību par valsts skolu darba kvalitāti. Mēs vēlamies ieteikt divus izglītības kvalitātes novērtējuma principus.

Pirmais princips: jo sabiedrībai ir lielāka pieejamība informācijai (sk. 5. zemsvītras piezīmi), jo labāka ir sistēma. Latvijā varbūt vēl nav iespējama nepārtraukta visu astoņu informēšanas veidu darbība, taču uzdevumam ir jābūt skaidram – līdzko iespējams, tas jāīsteno.

Otrs princips: daudzi informācijas ieguves veidi ir pārāk tehniski, lai tos varētu saprast vai novērtēt. Tagad izglītības iestādēm obligāti jāsniedz tāda informācija, ko var saprast un novērtēt nespēcālistu auditorija. Informācija, ko nevar interpretēt, ir nederīga – tas attiecas uz visām astoņām kategorijām.

Ieteikumi

- Vispārējai pamatzglītības un vidējās izglītības politikai jābalstās uz četriem principiem:
  - nezināmais darba tirgū un, reaģējot uz to, neka vējoties jāpārskata izglītības metodes un mācību programmas;
  - augstas kvalitātes izglītībai jābūt pieejamai visiem;
  - skolu konkurence ir veselīga;
  - sabiedrība ir pelnījusi labāku un regulārāku informāciju astoņās dažādās jomās.

⁴ *Normatīvā vērtēšana* pamatojas uz rezultātu likni, kurā augstākie rezultāti, ko sasniedzis kāds skolēns, tiek salīdzināti ar pārējo šo pārbaudi veikušo skolēnu rezultātiem. Vienmēr ir daļa skolēnu, kuri pārbaudījumus nokārto labi, un līdzīgs procents ir to skolēnu, kuru rezultāti ir sliktāki salīdzinājumā ar pārējiem. *Kriteriālā vērtēšanā* tiek novērtēti rezultāti pēc attiecīgajai vecuma grupai un klasei apstiprinātiem kritērijiem. Piemēram, bērna rezultātus var novērtēt atbilstoši kaut kādai procentuālai daļai no tām prasmēm un iemaņām matemātikā, kas viņam attiecīgajā līmenī bija jāapgūst. Ļoti labā skolā visi skolēni šādā kritērijiem atbilstošā pārbaudē saņems augstas atzīmes.

⁵ Mūsdienu izglītības sistēmām ir pieejamas astoņu dažādu veidu informācijas kategorijas: 1) atzīmes un skolēna sasniegumu vērtējums, ko sniedz skolotājs; 2) izglītības līmeņa novērtējums valsts mērogā, ko iegūst, novērtējot reprezentatīvu konkrētas vecuma grupas/klases skolēnu izlasi; 3) izlaiduma eksāmeni; 4) iestājekāmeņi; 5) institūciju pārbaudes un inspekcijas; 6) starptautiskais novērtējums (parasti tas attiecas uz akadēmiskajiem sasniegumiem); 7) izpētes darbs un konkrētu programmu speciāls novērtējums, kur bieži tiek izmantotas eksperimenta/kontroles metodes, un darba tirgus izpēte, kur tiek aprēķināta izglītībā ieguldīto līdzekļu ekonomiskā atdeve dažādos līmeņos un specialitātēs, un 8) parlamentāro komisiju, izglītības un zinātnes ministrijas, privāto fondu un starptautisko institūciju ziņojumi.

- Finansējumam jābalstās uz vienotiem minimuma standartiem, nodrošinot speciālas subsīdijas tiem, kuriem ir īpaši smagi ģimenes apstākļi; finansējumam jābūt mobilam, lai vecāki varētu izvēlēties skolas.
- Jāveic skolotāju atkārtota atestācija. Jāsamazina skolotāju skaits. Jāpaaugstina skolotāju kvalifikācija un alga.
- Bezatzīmju sistēma sākumskolā nav izmantojama, ja vecāki negūst skaidru priekšstatu par savu bērnu sekmēm; atzīmju sistēmu var izmantot tādos priekšmetos kā matemātika, dabaszinātnes un valodas mācība, ja vērtējums ar atzīmi atbilst noteiktiem kritērijiem.

Izaicinājums augstākajā izglītībā

Latvijas centieni atstāt pagātnē padomju mantojumu un pievienoties mūsdienu demokrātiskajām valstīm, kurās valda tirgus ekonomika, strauji vainagojas panākumiem. Tas attiecas arī uz straujo attīstību augstākās izglītības jomā. Tomēr šāds progress nav panākts bez grūtībām. Šajā nodaļā tiks aplūkotas problēmas, ar kurām nākas saskarties augstākās izglītības jomā.

Vispārīga informācija

Aptuveni pusi Latvijas IK veido eksports, kas liecina, ka eksporta precēm ir ārkārtīgi liela nozīme vispārējās labklājības attīstībā. Izejvielu eksports 2000. gadā veidoja tikai 44% no Latvijas preču eksporta un rūpniecības produkcija – 56% no visa preču eksporta, kas liecina par veiksmīgu tautsaimniecības attīstību tās ieņēmumu avotu diversifikācijas rezultātā, lai gan joprojām saglabājas tās atkarība no ārējiem eksporta konkurentiem. Jāsecina, ka tautsaimniecība ir stabila, tomēr tās pozīcijas konkurences apstākļos nav sevišķi spēcīgas.

Lai gan 2000. gadā IK bija 62% no 1990. gada IK, Latvijas valsts finansiālais atbalsts izglītībai ir pieaudzis. 1985. gadā Latvijas valsts izglītībai bija piešķīrusi 3,4% no tās IK, 1995. gadā šis piešķīrums jau bija sasniedzis 6,5%. 1985. gadā valsts izglītībai piešķīra 12,4% no

valdības izdevumu finansējuma; 1995. gadā šis rādītājs sasniedza 16,5% no valdības izdevumiem. Arī augstākajai izglītībai piešķirtā izglītības finansējuma daļa šajā laikā palielinājās no 10,3% līdz 12,2%. Daudzās Latvijas tautsaimniecības nozarēs faktiskie izdevumi ir samazinājušies, bet izglītības jomā 2000. gadā tie ir palielinājušies līdz 116%, salīdzinājumā ar 1990. gada līmeni.⁶ Augstākajās mācību iestādēs studējošo jauniešu (vecumā no 18 līdz 22 gadiem) īpatsvars laika posmā no 1989. gada līdz 2000. gadam pieaudzis no 15% līdz 26%, studējošo skaits šajā laika posmā pieaudzis no 46 līdz 110 tūkstošiem, t. i., par 50%.⁷ Tagad augstākajās mācību iestādēs uzņemto studentu bruto rādītājs ir tāds pats kā Nīderlandē, Austrijā un Francijā.

Par situācijas uzlabošanu liecina arī citi rādītāji. Pēdējo desmit gadu laikā atbilstoši darba tirgus prasībām palielinājies studiju programmu skaits. Dažādojušies augstāko mācību iestāžu ieņēmumu avoti. Valsts augstāko mācību iestāžu skaits divkārojies no 10 līdz 20. Nodibinātas četrpadsmit jaunas privātās augstākās mācību iestādes. Augstākās izglītības finansējumu tagad veido studentu mācību maksa gan valsts, gan privātajās mācību iestādēs, maksa par konsultācijām, kā arī ieņēmumi no preču un pakalpojumu pārdošanas. Līdz ar to kopējie augstākajai izglītībai pieejamie resursi ir palielinājušies. Šis izmaiņas atspoguļo arī jaunās akreditācijas un kvalitātes kontroles metodes, kuru pamatā ir pašnovērtējums un Augstākās izglītības kvalitātes novērtējuma centra organizētās tāda paša līmeņa institūciju pārbaudes. 91% no visām augstākajām mācību iestādēm Latvijā ir saņēmušas akreditāciju. Šie akreditācijas dati drīz vien būs noderīgi, kad Latvijas augstākās izglītības politika būs jāsaskaņo ar Boloņas deklarāciju. Atbilstoši tai visām parakstītājvalstīm nepieciešamas salīdzināmas kursu kredītpunktu sistēmas, vienotas bakalaura un maģistra programmu struktūras un akadēmiskie grādi. Šis pozitīvās pārmaiņas atspoguļojas arī ievērojamās vadības un administrācijas pārmaiņās. Augstākajām mācību iestādēm ir tiesības izstrādāt un pieņemt savus iekšējos

⁶ Šis rādītājs augstāks nekā, piemēram, Slovākijā, Bulgārijā un Ungārijā, bet zemāks nekā Slovēnijā, Polijā un Rumānijā.

⁷ Igaunijā un Čehijā šis rādītājs šajā pašā laika posmā pieaudzis par 31%, Ungārijā – par 64% un Polijā – par 70%.

statūtus (Satversmi), noteikt savas studiju programmas, uzņemšanas noteikumus, galvenos pētniecības darba virzienus, organizācijas struktūru un pasniedzēju algas. Jauno politiku palīdz koordinēt Rektoru padome un Augstākās izglītības padome.

Lielāka valsts finansējuma daļa, pieaugoša augstākās izglītības pieejamība, jaunas programmas un institūcijas, kā arī pārmaiņas vadības un administrācijas struktūrā pieļauj secinājumu, ka augstākās izglītības jomā Latvijā nav nekādu problēmu. Taču tā nav taisnība.

Šķiet, ka Latvijas tautsaimniecības konkurētspēja izlīdzinās. Tikai četri procenti no Latvijas eksporta ir tehnoloģijas. Latvija ir pamazām izaugusi no «attīstības pakāpes, kuru nosaka dažādi faktori» (*factor driven growth*) (sk. 1. tabulu), līdz «attīstības pakāpei, ko nosaka investīcijas» (*investment driven growth*). Tajā pašā laikā citas valstis strauji attālinās no tās attīstības pakāpes, ko nosaka investīcijas, un tuvojas «attīstības pakāpei, kur galvenā nozīme ir jaunievedumiem» (*innovation driven growth*) un kurā būs nepieciešams pilnīgi jauns augstākās izglītības standartu kopums, kā arī pilnīgi citas prasības augstākajai izglītībai. Lai gan Latvijas IK uz vienu iedzīvotāju ir sasniedzis 7045 ASV dolārus, palielinājusies arī nevienlīdzība ieņēmumu gūšanas ziņā. Bagātākie 10% Latvijas iedzīvotāju 2000. gadā kontrolēja 26% Latvijas ieņēmumu, bet bagātākie 20% kontrolēja vairāk par 40% Latvijas ieņēmumu, kas liecina par to, ka Latvijā nav pietiekama attīstības virzītājspēka – dzīvotspējīga vidusslāņa –, kas varētu nodrošināt pāreju uz nākamo attīstības pakāpi, kurā galvenais ir jaunievedumi.

To jauniešu īpatsvars, kuriem ir pieejama augstākā izglītība Latvijā, sasniedzis dažu Rietumeiropas valstu līmeni, bet arī augstākās izglītības pieejamības līmenis Rietumeiropā turpina augt ļoti strauji. Latvijas augstākās izglītības programmas ir kļuvušas daudzveidīgākas, taču sākumā nebija lielas izvēles. Augstākās izglītības kvalitāte ir uzlabojusies ne tikai Latvijā, bet arī visā pasaulē. OECD valstīs vidējais augstākās izglītības finansējums uz vienu studentu ir 8 252 ASV dolāri, kas ir

10 – 15 reizu vairāk nekā Latvijas piešķirtais finansējums uz vienu studentu (440 latu jeb aptuveni 780 ASV dolāru gadā).⁸ Eiropas valstīs izdevumi augstākās izglītības jomā uz vienu studentu par 15% pārsniedz Latvijas IK uz vienu iedzīvotāju.

Pēdējos desmit gados notikušas lielas pārmaiņas, *bet vai šīs pārmaiņas ir bijušas pietiekami straujas un pamatīgas? Vai spējam sekot līdzi citām valstīm, kurās pārmaiņas notiek daudz straujāk?* Mēs varam lepoties ar panākumiem, ko Latvija sasniegusi augstākās izglītības reformas jomā, tomēr ir arī iemesls nopietnām bažām. Šajā nodaļā tiks aplūkoti būtiskākie to iemesli un sniegti daži ieteikumi pārmaiņām, kas būtu veicamas, lai Latvija un tās augstākās izglītības sistēma sasniegtu jaunu ekonomiskās konkurences un sociālās saliedētības pakāpi.

Augstākās izglītības dilemmas Latvijā

Mācību saturs un mācību kvalitāte. Izcilības kritēriji augstākajā izglītībā ir mainījušies. Agrāk tie bija saistīti ar mācību satura izcilību un studentu spējām. *Jaunie izcilības kritēriji ir saistīti ar universitāšu un augstākās izglītības sistēmas spēju risināt tās jaunās problēmas, ar ko nākas saskarties augstākajai izglītībai.*

Augstskolās iestājas dažādu sociālo slāņu studenti ar dažādu sagatavotības līmeni. Arī studentu vecums ir ļoti atšķirīgs, un viņiem jāpārvar dažādas grūtības: jāuztur ģimene, jāstrādā pilnas slodzes vai pusslodzes darbs ārpus augstskolas, viņiem ir atšķirīgi finansiālie apstākļi, kas nosaka iespējas samaksāt par mācībām. Augstākā izglītība studentiem jāsniedz ērtā laikā un vietā. Tas nav pagaidu nosacījums, drīzāk norma, kas jāievēro demokrātiskā valstī.

Augstākās izglītības programmām jābūt radošām. *Programmām jāatspoguļo darba tirgus prasības, kas rodas jomās, kuras nepazīst nekādas nozaru robežas.* Augstskolām labi jāpārzina šīs jaunās jomas un prasības. *Tām jāatjauninās.* Latvijā vidējais augstskolu pasniedzēju vecums ir 56 gadi. Viena trešā daļa pasniedzēju ir vecāki par 60 gadiem. Divas trešdaļas ir

⁸ Šeit ietilpst arī Austrālija, Kanāda, Koreja, Vācija, Nīderlande, Šveice, Brazīlija, Čīle un Malaizija.

vecāki par 40. Vidēji katrs no jauna darbā pieņemtais pasniedzējs ir 55 gadus vecs. *Tikai pusei augstskolu pasniedzēju ir doktora grāds.* Lai gan Latvijā katru gadu nepieciešami 300 jauni zinātņu doktori, 2001. gadā doktora grāds tika piešķirts tikai 37 zinātniekiem. Tam ir daudz iemeslu. Augstskolās algas ir mazas, turklāt centrālās institūcijas tās pārāk daudz kontrolē. Kaut arī nesen augstskolās tika ieviesta darba samaksas premiālā sistēma, tā vēl nav konkurētspējīga ar alternatīvajiem ieņēmumu avotiem ārpus augstskolas. *Kamēr izcili jauni zinātnieki, kuriem pienāktos augstāka atbildība, nevarēs tādu saņemt augstākās mācību iestādes struktūrās, viņi izvēlēsies citas profesijas, nevis augstskolas pasniedzēja darbu.*

Mācību kvalitāti augstskolās nosaka investīcijas tehnoloģijās. Nozīmīga resursu nepietiekamība vērojama augstākās izglītības sistēmas infrastruktūrā, mācību laboratorijās, nodrošinājumā ar iekārtām, ēku uzturēšanā un pētniecības darba nodrošinājumā. Ja pieeja elektroniskajām datu bāzēm ir minimāla, zināšanas un prasmes jāapgūst lekcijās, izmantojot konspektus vai mācību grāmatas. Ja vienīgā mācību metode ir lekcijas, studentu skaita pieauguma dēļ jāpalielina arī laiks, ko pasniedzēji velta studentiem. *Aicinājums uz pārmaiņām pedagogijā pats par sevi neko neatrisina apstākļos, kad pieejamas tikai tradicionālās mācību metodes.* Latvijai jāatrod veids, kā panākt ievērojamus uzlabojumus augstākās izglītības efektivitātē, kas ļautu veikt jaunus investīcijas izglītības tehnoloģijās, tajā pašā laikā neuzliekot papildu slogu valsts budžetam.

Ļoti būtisks jautājums ir *valsts finansējums augstākajai izglītībai.* Lai gan studentu skaits pieaug, augstskolu absolventi atrod darbu. Salīdzinājumā ar citām valstīm augstākās izglītības ekonomiskās atdeves rādītāji ir pozitīvi un relatīvi augsti. Bažas par finansējumu nerada studentu skaita pieaugums. Bažas rada veids, kādā lēmumi tiek pieņemti par to, ka studiju programmām valsts atbalsts jāsaņem ļoti atšķirīgos līmeņos. Finansējuma koeficients humanitārām un sociālajām zinātnēm ir 1,1; inženierzinātnēm – 1,7; lauksaimniecībai – 1,8; mākslai, mūzikai un horeogrāfijai – 2,8; medicīnai – 3,5 un zobārstniecībai – 4,4. Perspektīvas var būt pat problemātiskākas. Pēc likuma, 2011. gadā inženierzinātnēm, piemēram, piešķirtais koeficients

būs 2,9; mākslai, mūzikai un horeogrāfijai tas mainīsies no 2,8 uz 3,5; pedagogu sagatavošanai – no 1,1 uz 1,7 (sk. 2. tabulu). Neapšaubāmi, programmu izmaksas atšķiras. Inženierzinātnes izmaksā vairāk nekā humanitārās zinātnes. Tomēr fakts, ka izmaksas ir atšķirīgas, nav pietiekams, lai attaisnotu atšķirības no valsts saņemamajā finansējumā.

Latvijā finansējuma politika balstās uz precedentu – cik daudz finansējuma tika piešķirts iepriekšējā gadā vai vēl gadu iepriekš. Tā vietā finansējumam būtu jābalstās uz pieredzi par katras konkrētās programmas faktiskajām izmaksām un ieguvumiem. Latvijai sava augstākās izglītības finansu stratēģija jāveido, to ciešāk saistot ar ekonomiku. Tam nepieciešama informācija par atdeves ekonomiskajiem rādītājiem, kas ir apskatīti šā pārskata divos rakstos. Bez šīs informācijas rezultāts ir neefektīvs.

Augstāku valsts subsīdiju līmeni var daudz vieglāk pamatot, ja privātās atdeves koeficienti ir viszemākie, bet «vajadzība» pēc profesijas tiek vērtēta valsts prioritāšu līmenī, kur tā ir visaugstākā, piemēram, studijas militārajā vai novadpētniecības programmā. Tomēr pretējais apgalvojums ir pareizs. Kad privātās atdeves koeficienti ir visaugstākie, tad pamats privātām investīcijām ir visaugstākais. Tas ir piemērs par uzņēmējdarbības vadību. Tā kā nākamie studenti dalībai studiju programmā, kuru beidzot viņi varētu saņemt lielas algas, ieguldīs savus līdzekļus, tad pamatojums valsts investīcijām ir zemāks. Ja augstākās izglītības finansēšanai tiktu ievēroti šie principi, tad studiju izmaksu koeficienti ievērojami atšķirtos no tiem, kas doti 2. tabulā. Rezultātā tas būtu apliecinājums sabiedrībai, ka trūcīgie valsts finansētie līdzekļi augstākajai izglītībai tiek izmantoti daudz efektīvāk.

Īpaša problēma ir *pedagogu sagatavošana.* Savā profesijā strādā mazāk par pusi no tiem, kas pabeidz augstskolu ar pedagoga diplomu. Tomēr valsts vairāk finansējuma atvēl profesionālajām studiju programmām (zobārstniecībā, medicīnā, farmācijā, veterinārās zinātnēs u. c.) pieņemot, ka gan jau parādīsies arī jauni un mērķtiecīgi pedagogi. Ja uz vienu skolēnu ir 10 skolotāju un paredzams, ka iedzīvotāju skaita pieaugums gadā samazināsies par 0,6%, varam secināt, ka pieprasījums pēc jauniem skolotājiem ir zems. Patiesībā

skolotāju ir pārāk daudz. Rodas jautājums, vai valstij jāatbalsta jaunu skolotāju sagatavošana, ja pieprasījums ir zems.⁹

Viens no šīs problēmas risinājumiem ir mainīt pedagoģu sagatavošanas procesu. Tagad jaunajiem skolotājiem ir jāapgūst augstskolu pedagoģiskās programmas. Lai arī šī ir sena tradīcija, tā nav nepieciešama.

Pedagoģiem var izsniegt no augstskolām neatkarīgas institūcijas diplomu, pamatojoties uz kvalifikācijas eksāmeni, kas nav saistīti ar mācībām pedagoģiskajās programmās. Dažādu specialitāšu absolventi – inženierzinātni, matemātikas, dabaszinātni, humanitāro zinātni – jebkurā vecumā var iegūt atbilstošu izglītību un kļūt par izcilie pedagoģiem.

Visiem skolotājiem ir nepieciešama divu veidu sagatavotība – viņu akadēmiskajās prasmēs un pedagoģiskajā meistarībā. Iespējams, būtu lietderīgi pedagoģu sagatavošanas procesu atdalīt no augstskolu pedagoģijas fakultātēm. Varbūt turpmāk pedagoģiem būtu jārada iespēja mācīties sagatavošanas kursos jebkurā kvalificētā institūcijā, kā arī piedalīties kvalifikācijas eksāmenos neatkarīgi no tā, vai viņi augstskolā ir mācījušies pedagoģiju vai nē. Tāpat kā skolotāju tālākizglītību būtu lietderīgi finansēt arī skolotāju sagatavošanu pedagoģiskajās prasmēs. Finansējums ietu līdzīgu individuālam studentam, kurš varētu izvēlēties kādu no daudzveidīgajām skolotāju sagatavošanas institūcijām.

Nr.	Izglītības tematiskās jomas	Studiju izmaksu koeficienti (k.) ¹⁰	
		Optimālā vērtība	Minimālā vērtība
1.	Tieslietu zinātnes	1,1	1,0
2.	Humanitārās zinātnes. Sociālās un cilvēkības zinātnes. Informācijas un saskarsmes zinātnes. Uzņēmējdarbība un administrēšana	1,4	1,0
3.	Skolotāju izglītība un izglītības zinātnes	1,7	1,1
4.	Personīgie pakalpojumi, transporta pakalpojumi, apkārtējās vides aizsardzība	1,8	1,1
5.	Arhitektūra un būvniecība	2,2	1,3
6.	Datorzinātnes. Matemātika un statistika	2,5	1,5
7.	Inženierzinātnes	2,9	1,7
8.	Lauksaimniecība, mežsaimniecība un zvejniecība. Izgatavošana un pārstrāde. Sporta darba organizācija un vadība	2,7	1,8
9.	Dzīvās dabas zinātnes. Fizikas un ķīmijas zinātnes	3,2	1,9
10.	Māksla, mūzika un horeogrāfija	3,5	2,8
11.	Farmācija, veselības un sociālā aprūpe	3,5	3,0
12.	Veterinārija	3,5	3,1
13.	Ārstniecība	4,0	3,5
14.	Civilā drošība	4,2	2,7
15.	Zobārstniecība	5,1	4,4
16.	Militārā aizsardzība	6,0	6,0

2. tabula. Studiju izmaksu koeficienti (k.) bakalaura un profesionālajām studiju programmām pa izglītības tematiskajām jomām. Avots: Ministru kabineta noteikumi nr. 334, 2001. gada 24. jūlijs

⁹ Pagaidu aplēses varētu likt domāt, ka skolotāju sagatavošanā veikto investīciju sociālā atdeve ir normāla (ap 4%). Tas varētu nozīmēt, ka sabiedrība saņem atpakaļ savu ieguldījumu par spīti faktam, ka apmēram puse pedagoģisko fakultāšu absolventu neiet strādāt skolā.

¹⁰ Studiju vietas pamatizmaksas ir 441 lats gadā bakalaura un profesionālajām studiju programmām. Maģistra un doktora studiju programmām koeficienti ir attiecīgi 1,5 un 2.

Tas radītu konkurenci pedagogu izglītošanas jomā. Tas arī dotu iespēju personām ar ilgu pieredzi pakalpojumu institūcijās iesaistīties pedagogu sagatavošanas jomā, kā arī stimulētu augstskolas nodrošināt savām pedagogu sagatavošanas programmām tādu pašu kvalitāti kā programmām citās institūcijās. Gan izglītības sistēma, gan visa sabiedrība tikai iegūs no šīs konkurences.

Iestājekšāmeni. Augstākās izglītības sistēmā ārkārtīgi liela nozīme ir nākamo tautsaimniecības un sabiedrības līderu izvēlei un sagatavošanai. Tradicionālo sistēmu pamatā ir mutiskas intervijas, ko katra fakultāte organizē un sagatavo atsevišķi un kurām nav pieņemti nekādi kopēji standarti. Šādas intervijas rada gan korupcijas, gan neefektivitātes risku. Par laimi, iestāšanās kārtība augstskolās mainās. Uzsākti eksperimenti centralizētu eksāmenu veidā, kurus sagatavo Izglītības satura un eksaminācijas centrs. Eksaminācija pagaidām tiek veikta tikai atsevišķos priekšmetos. To skaits jāpalielina, lai centralizētie eksāmeni aptvertu visus nozīmīgākos priekšmetus. Svarīga ir ne tikai eksāmenu sagatavošana un nogādāšana uz skolām, liela nozīme ir to rezultātiem.

Rietumeiropas valstīs savu centralizēto eksāmenu rezultātu saņemšana parasti notiek pēc pāris dienām, bet datorizētu eksāmenu rezultātus studenti saņem uzreiz. Rietumeiropā novērojama arī tendence šajā procesā iesaistīt bezpeļņas fondus, kas pārbaudes darbus izstrādā neatkarīgi no valdības. Tiem ir vairākas priekšrocības, ieskaitot viskvalificētākos profesionālos

talantus pārbaudes darbu un eksāmenu izstrādāšanā un vērtēšanā, kas var nebūt tipiskā valsts ministrijā. Tas dod arī iespēju sadarboties ar citām pārbaudes darbu un eksāmenu izstrādāšanas organizācijām reģionā un tādā veidā samazināt sagatavošanas un izstrādnes izmaksas. Tomēr centralizēto eksāmenu vissvarīgākais uzdevums novērtēt tajos pieļautās kļūdas un «nepareizas atbildes», analizēt tās plašākā kontekstā, informēt sabiedrību, lai tā saprastu, kādi kritēriji nosaka izvēli, un kas bijis pozitīvs un negatīvs saistībā ar eksāmenu rezultātiem¹¹. Šo analīžu rezultāti ir pamats mācību darba kvalitātes uzlabošanai vidējās mācību iestādēs.

Studentu kredīti. 1991. gadā pieņemtais Izglītības likums atcēla valsts monopolu uz augstskolu dibināšanu un finansēšanu. Valsts nodrošina finansiālo atbalstu tikai nelielai studentu daļai. Pārējiem studentiem, kuriem nepieciešams finansiāls atbalsts izglītības iegūšanai, jāņem studentu kredīti. Mācību maksa ir no 175 līdz 2600 latiem. Rīgā mācās 80% studentu, un mācību maksa ir visaugstākā. To studentu skaits, kuri paši maksā par mācībām, ir palielinājies no 13 340 1996. gadā līdz 77 512 – 2001. gadā, t.i., par 600%¹². Nākotnē studentu kreditēšanas programma būs vienīgais visizplatītākais augstākās izglītības finansējuma avots. Tādēļ svarīgi izstrādāt tādu kredītpolitiku, kas būtu efektīva un taisnīga.

Studentu kreditēšanas programmas lielākais trūkums ir tas, ka šī programma nav atbilstoša tiem studentiem, kam tā visvairāk nepieciešama. Trūcīgajiem studentiem nav daudz citu augstākās izglītības finansē-

¹¹ Ieviešot jaunu eksaminēšanas sistēmu, parasti ir tieksme apvienot dažādas funkcijas vienā un tajā pašā eksāmenā. Tas varētu iznākt lētāk, tomēr īstenībā tas var likvidēt psihometriskus standartus. Gan ūdens, gan benzīns ir šķidrums, bet, ja tos nejauši sajauc, tad automašīna var apstāties. Sajaucot izlaiduma un iestājekšāmenus, rezultāts var būt līdzīgs. Vidusskolu izlaiduma eksāmenu mērķis ir apliecināt, ka skolēns ir ieguvis minimālo izpratnes līmeni, lai saņemtu vidusskolas atestātu. Ideāli būtu, ja absolvējošo skaits būtu 100% no eksāmenu kārtojošiem skolēniem, jo tas norādītu, ka visi skolēni apguvuši nepieciešamās zināšanas. Ja eksāmena rezultāti tiek sadalīti kategorijās (zema, vidēja un augsta), tik un tā izlaiduma eksāmenu izstrādnes pamatā ir nepieciešamība apliecināt vidusskolas pabeigšanu. Eksāmenu dalībnieku kopums ir visi vidusskolas beidzēji. Izlaiduma eksāmeni ir izstrādāti, balstoties uz kritērijiem (sk. 4. piezīmi). Augstskolu iestājekšāmeni ir diezgan atšķirīgi. Tiek pieņemts, ka tikai neliels vidusskolas absolventu skaits piedalīsies eksāmenā, tāpēc tie ir atšķirīgi izstrādāti un vērtēti. Tie balstās uz normām (sk. 4. piezīmi). Tie ir arī atšķirīgi izstrādāti, lai izvēlētos labākos reflektantus. Turklāt tie ir izstrādāti, lai pārbaudītu reflektantu spējas izpildīt dažādas augstskolas prasības dažādās jomās: matemātikā, bioloģijā, fizikas zinātnēs, sociālajās zinātnēs, humanitārajās zinātnēs u. tml. Psihometriski ir grūti, lai kritēriju eksāmens pildītu tās pašas funkcijas kā uz normām balstīts eksāmens. Grūti ir izstrādāt pilna komplekta eksāmenu pilnīgi visai attiecīgā vecuma grupai un sekmīgi izvēlēties 20 – 30% no tiem potenciālajiem matemātikas, dabaszinātņu vai humanitāro zinātņu studentiem vecuma grupā, kas būtu konkurētspējīgi turpināt mācīties tālāk.

¹² Šajā pašā laika posmā valsts finansēto studentu skaits ir pieaudzis tikai par 9%. 1996. gadā valsts finansēja 30 181 studentu, bet 2002. gadā – 32 998 studentus.

juma avotu. Lai gan vietējās pašvaldības ir ļoti ieinteresētas vietējo studentu izglītošanā, tās negribīgi garantē kredītus, jo baidās no savu saistību riska pieauguma. 2002. gada pirmajā pusgadā tikai 62% no tiem studentiem, kuriem bija pamatots kredīta pieprasījums, šos kredītus arī saņēma. Daudziem studentiem bija grūtības uzrādīt pieņemamu ķīlu kredīta nodrošinājumam, īpaši tas attiecas uz studentiem no trūcīgām ģimenēm, kuriem kredīti nepieciešami visvairāk.

Ir ļoti svarīgi veikt reformas studentu kreditēšanas programmā. Lai gan šī joma ir sarežģīta un studentu kreditēšanas speciālistiem tā rūpīgi jāizpēta, būtu jāņem vērā vairāki pamatoti principi, kas minēti tālāk tekstā pie ieteikumiem.

Augstākās izglītības iestāžu īpašums un nodokļi. Augstskolām nav atbilstoši rietumu standartiem skaidri noteiktu īpašumtiesību uz saviem īpašumiem. Turklāt augstskolām kā organizācijām nodokļu likumdošanā ir tāds pats statuss kā komerciālām institūcijām, kuru mērķis ir gūt peļņu. Zināmi daudzi gadījumi, kad augstskolas mēģina apiet šos ierobežojumus. Latvijas Universitāte ir spējusi izmantot pirms Otrā pasaules kara iegūto īpašumu, kurā tagad atrodas viesnīca «Rīga». Ieņēmumi no šā īpašuma realizēšanas tiek izmantoti studentu stipendijām. Universitātei pieder vairāk par 252 tūkstošiem kvadrātmetru lieli īpašumi. Taču, tā kā nav skaidri noteiktas īpašumtiesības, universitāte šo īpašumu nevar izmantot kā nodrošinājumu aizņēmumu saņemšanai. Ja universitāte nevar saņemt kredītu, izmantojot tai piederošo īpašumu kā ķīlu, tā nevar arī plānot jaunus kapitālieguldījumus. Latvijas Universitātes ekonomiskā nākotne ir iesaldēta uz nezināmu laiku, līdz tiks atrisinātas problēmas, kas saistās ar tās īpašumtiesībām.

Lai gan Latvijas Universitāte ir valsts institūcija, ap 70% no saviem ieņēmumiem tā saņem nevis no valsts budžeta, bet gan no citiem avotiem. Tie galvenokārt ir ieņēmumi no studentu mācību maksām, kā arī no telpu nomas, konsultāciju pakalpojumiem un komerciālās darbības, pārdodot preces un pakalpojumus. Saskaņā ar 2001. gadā panākto Finanšu ministrijas un Latvijas Universitātes vienošanos universitāte daļu savu ienākumu var novirzīt studentu stipendijām, iepriekš to saskaņojot ar valsts institūcijām. Pēc LR

likumdošanas, stipendijas ir atbrīvotas no sociālā un ienākumu nodokļa. Latvijas Universitāte ir panākusi vienošanos, ka daļa no tās ieņēmumiem tiek novirzīta tādu šīs institūcijas mērķu finansēšanai, kas kalpo visas sabiedrības interesēm.

Visas Latvijas augstskolas varētu panākt līdzīgu vienošanos ar Finanšu ministriju. Latvija ir dilemmas priekšā: kamēr augstākās izglītības iestādes kalpo valsts interesēm un saņem sabiedrības atbalstu, *pret tām izturas kā pret uzņēmumiem, kas apliekami ar nodokli.* Daudzas augstskolas atrodas ēkās vai uz zemes, uz kuru tām nav skaidri noteiktas īpašumtiesības. Šādu skaidri noteiktu īpašumtiesību trūkuma dēļ tās nevar komerciāli izmantot savu īpašumu, lai veicinātu izglītošanas misiju.

Ieteikumi

Augstākajai izglītībai Latvijā ir nozīmīga loma valsts tautsaimniecības un visas sabiedrības attīstībā. Taču tā nevar pildīt šo lomu, ja netiek īstenotas ievērojamas pārmaiņas augstākās izglītības finansēšanā un vadībā. Lai padarītu šīs pārmaiņas iespējamā, tiek piedāvāti šādi ieteikumi.

- Valsts un privātās augstskolas, kuru mērķis nav peļņas gūšana, jāatbrīvo no nodokļu maksāšanas par to gūtajiem ieņēmumiem. Juridisko un fizisko personu mērķfinansējumi un dāvinājumi bezpeļņas augstākajām mācību iestādēm jāuzskata par izmaksām, par kurām tiek samazināts finansējuma piešķirēja vai ziedotāja ar nodokli apliekamais ienākums. Valstij būtu jānodod valsts īpašums to valsts augstskolu pārziņā, kuras apņemas nodibināt pilnvaroto padomi, kura pārraudzītu šā īpašuma pienācīgu izmantošanu.
- Studentu kreditēšanas programmai būtu jāmainās, akcentējot ne tikai nopelnus, bet gan nopelnus un vajadzības kopā. Studentu kredītu atmaksas sistēmai būtu jāmainās, pieļaujot, ka kredīta summa var tikt atskaitīta kā daļa no parāda kopā ar nodokļiem, un atmaksājamajai summai jābūt samērojamai ar studentu ieņēmumiem. Vietējām pašvaldībām jāsniedz sava rajona studentiem no trūcīgām ģimenēm garantijas kredītu saņemšanai. Valsts budžetā jāiekļauj finansējums studentiem no trūcīgām

ģimenēm, iespējams, ar to pašvaldību starpniecību, kurās dzīvo šie studenti. Lai izvairītos no kredīta neatmaksāšanas riska, augstskolām vai komercbankām būtu šis risks jāapdrošina. Kredītiem jābūt dažādiem, lai studenti varētu izvēlēties programmu, kas visvairāk atbilst viņu interesēm.

- ▶ Augstākā izglītība ir nozīmīga Latvijas nākotnes daļa un tai nepieciešamas ievērojamas investīcijas, lai varētu sasniegt būtiskas pārmaiņas radošas augstākās izglītības politikā. *Valdība rīkotos gudri, ja augstākās izglītības reformā izmantotu ārējos resursus, piemēram, Pasaules Banku.* Galvenais, lai investīcijas tiktu izmantotas kā līdzeklis izglītības sistēmas stimulēšanai Latvijā, palīdzot jaunajām paaudzēm iegūt atbilstošu izglītību pasaules ekonomikas sīvās konkurences apstākļos.
- ▶ Piešķirot valsts finansējumu augstākajai izglītībai, rūpīgi jāizvērtē studiju programmas, kā arī jaunākā informācija par programmu izmaksām un ieguvumiem.
- ▶ Pedagoģi jā sagatavo ne tikai universitātē, bet ikvienā kvalificētā pedagoģijas iestādē, un vispārējai eksaminēšanas aģentūrai ir jāizsniedz pedagoga sertifikāts.

Kopsavilkums

Lai arī izglītības jomā pastāv daudz labu ideju, kuras var aizgūt no citām valstīm, neeksistē izglītības paraugmodelis, jo nevienā valstī izglītība nav statiska. Moderno demokrātiju valstīs izglītības sistēmas mainās ļoti strauji. Turklāt, kur sistēmas strauji mainās, pārvaldes un administrēšanas tradīcijām rodas jauni izaicinājumi. Visos gadījumos tradīciju maiņa prasa drosmi.

Mēs uzskatām, ka pirmais pārejas perioda posms izglītībā bija īpaši nozīmīgs. Tomēr mēs arī uzskatām, ka šis pirmais posms bija samērā viegls. Tagad seko daudz smagāks posms, jo jāmaina ne tikai padomju laika tradīcijas.

Mēs esam nonākuši vienā saimē ar Lielbritāniju, Franciju, Vāciju, Nīderlandi – valstīm, kuru izglītības sistēmu pārvaldēs noris nepārtraukta reforma.

Dažas skolas un programmas neapšaubāmi ir kļuvušas nabadzīgākas, tāpēc ļoti nepieciešami jauni re-

sursi. Tomēr mēs uzskatām, ka jaunatrasti un pārticīgi resursi nav risinājums. Risinājums izglītības kvalitātes krasai uzlabošanai Latvijā ir radoša pārvalde. Daži piemēri, kas apskatīti šajā pārskatā:

- ▶ Finanšu sistēma, kurā skolēna izmaksas atbilst viņa ģimenes izvēlētai izglītības iestādei.
- ▶ Sistēmu visaptverošs mehānisms, kas efektīvi pārraudzītu un vadītu audzēkņus ar mācīšanās un uzvedības problēmām.
- ▶ Visaptveroša neatkarīga eksāminācijas sistēma gan izglītības pabeigšanai, gan turpināšanai, kuru izstrādājuši bezpeļņas fondi un kura ir pašfinansējoša.
- ▶ Visaptveroša informācijas atgriezeniskās saiknes sistēma, kas izmanto visas astoņas informācijas kategorijas, kas ir raksturīgas mūsdienu demokrātijai un ir lietderīga visplašākajai sabiedrībai.
- ▶ Jauna sistēma, kas sertificēs esošās sistēmas skolotājus un kurā būs jaunas prasības un jauni atalgojuma līmeņi, kas tiks noteikti, samazinot skolotāju skaitu.
- ▶ Jauna sistēma, kas atbrīvos bezpeļņas augstskolas no nodokļu maksājumiem, nodrošinot augstskolas ar tiesībām pārvaldīt savus īpašumus. Atbildīga būs administrācija, augstskolas senāts un pilnvaroto padome.
- ▶ Studentu kredītu sistēma, kurā būs apvienotas studentu vajadzības un iespējas.
- ▶ Jaunas valsts investīcijas, tajā skaitā, no starptautiskiem attīstības institūtiem, kas palīdzētu ilglaicīgi saglabāt šīs pārvaldes izmaiņas.

Mūsu izglītības sistēmai ir jāveic divi dažādi uzdevumi. Mums ir jā saglabā mūsu daudz nacionālais mantojums, valoda un kultūra. Tajā pašā laikā mums ir jāierosina jaunas prasmes, daudzdisciplināri mācību priekšmeti un jaunas prasības skolēniem ar īpašām vajadzībām.

Tas ir jāveic tādā pašā vidē, kādā darbojas citas valstis, turklāt daudz straujāk. Tam būs vajadzīga radoša vadība un drosmē mainīt administratīvās un pārvaldes tradīcijas, kas nav vairāk dzīvotspējīgas. Kaut arī pēdējos desmit gados sasniegts ievērojams progress, šis jaunās prasības ir tikai sākums.

Izmantotā literatūra

- Berga I., Bērziņš M. (2003). Augstākās izglītības izmaksu un ieguvumu etniskā un dzimumu dimensija // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- Coulby, D. (2000). Education in times of transition: Eastern Europe with particular reference to the Baltic States. In: D. Coulby, R. Cowen and C. Jones (Eds.) *World Yearbook of Education 2000, Education in Times of Transition*. London: Kogan Page Ltd., pp. 8 – 22.
- Didže I., Tivča B. (2003). Latvijas administratīvi teritoriālās reformas ietekme uz izglītību // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- Dzenis J., Lācis I., Stonis J. (2003). Nodokļu un īpašumtiesību jautājumi augstākajā izglītībā // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- Eglītis J. (2003). Izglītības kvalitātes mērīšana // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- Geske A., Grīnfelds A., Kangro A., Zaķis J. (2003). Skolotāju sagatavošana augstskolās // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- Grīnpauks Z. (2002). Vispārējās izglītības iestāžu iesniegtās operatīvās informācijas apkopojums par 2002./2003. gada sākumu // *Izglītība un Kultūra*, nr. 39, 6., 11. lpp.
- Heyneman, S.P. (1994). *Education in the Europe and Central Asia Region: Policies of Adjustment and Excellence*. Washington D. C.: Office of the Vice President, Europe and Central Asia, World Bank.
- Heyneman, S.P. (2002, June). Defining the Influence of Education on Social Cohesion. *International Journal of Educational Policy, research and Practice*.
- Kaša R. (2003). Studentu finansēšana un augstākās izglītības pieejamība Latvijā // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- Liepiņa L., Sūniņa V., Reķe V. (2003). Beztzīmju vērtēšanas sistēma pamatizglītībā // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- MK 334 (2001, 1. augusts). Ministru kabineta noteikumi nr. 334 «Kārtība, kādā augstskolas tiek finansētas no valsts budžeta līdzekļiem». *Latvijas Vēstnesis*, Rīga.
- Nikrence R., Ūbele L., Lobanovska N. (2003). Skolas vecuma bērnu sociālās korekcijas sistēma // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- OECD (1997). *Literacy Skills for the Knowledge Society*. Paris: OECD.
- OECD (2001). *Review of National Policies for Education: Latvia*. Paris: OECD.
- Zile R., et. al. (2000). *Latvia Entering the 21st Century: Economics, Integration, Finance*. Rīga: Nacionālais medicīnas apgāds.
- Schwab, K., Porter, M., Sachs, J. (Eds.) (2001). *The Global Competitiveness Report, 2001/2001*. The World Economic Forum, Geneva.
- Seile M. (2003). Pedagogu profesionālās meistarības pilnveides sistēmas aspekti // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- Šņitņikovs A. (2003). Daugavpils universitātes absolventu pozīcijas darba tirgū // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- UNDP (2002). *Human Development Report Deepening Democracy in a Fragmented World*. New York: UNDP.
- UNDP. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. Dažādi gadi*.
- UNDP. *Human Development Report, various years*. New York: UNDP.
- UNESCO (1998). *World Education Report, Teachers and Teaching in a Changing World*. Paris: UNESCO.
- UNESCO (2000). *World Education Report, The Right to Education Towards education for all throughout life*. Paris: UNESCO.
- UNICEF (1999). *State of the World's Children, 1999*. New York: UNICEF.
- UNICEF (2001). *A Decade of Transition: The MONEE Project, CEE/CIS/Baltics*, UNICEF Innocenti Research Centre.
- Vule I., Krastiņa L., Zepa B. (2003). Centralizētie eksāmeni Latvijā // *Pārmaiņas Latvijas izglītībā: izaicinājums sistēmas vadībai. Pārskats par izglītību Latvijā 2001./2002. gadā*. Rīga: Sorosa Fonds – Latvija, Sabiedriskās politikas centrs «Providus».
- World Bank (2000). *The Quality of Growth, World Development Report*. Washington D. C.: World Bank.
- World Bank (2001). *Hidden Challenges to Education Systems in Transition Countries*. Washington D. C.: World Bank.
- World Bank (2002). *Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education*. Washington D. C.: World Bank.
- World Bank (2002). *Education in Accession Countries*. Washington D. C.: World Bank.

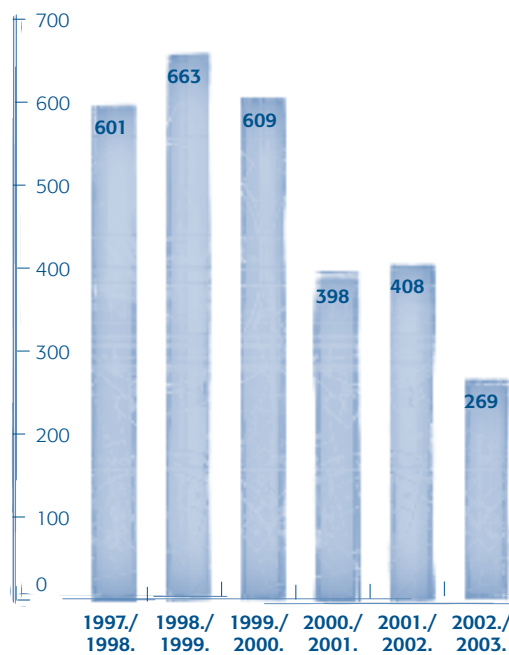
Statistikas pielikumi

Oficiālā palīdzība attīstībai (neto maksājums, miljoni ASV dolāros)	91,0
Oficiālā palīdzība attīstībai uz vienu iedzīvotāju (ASV dolāros)	36,6
Procentos no IKP	1,3
Tiešās ārvalstu investīcijas (% no IKP)	5,7
Citas privātās investīcijas (% no IKP)	2,5

1. tabula. Latvija: kapitāla plūsma (2000). Avots: *Human Development Report Deepening Democracy in a Fragmented World*. New York: UNDP, 2002, 203. lpp.

Izglītībai	6,5
Veselības aizsardzībai	4,0
Militārai aizsardzībai	1,0
Parādi	7,9

2. tabula. Latvija: valsts izdevumi no 1995. līdz 1997. gadam (procentos no IKP). Avots: *Human Development Report Deepening Democracy in a Fragmented World*. New York: UNDP, 2002, 208. lpp.

1. attēls. Latvija: jauno skolotāju skaits, kas uzsākuši darbu skolās (1997 – 2002). Avots: *Izglītība un Kultūra*, 2002. gada 10. oktobris, 11. lpp.

	1985 – 1987	1995 – 1997
Kopēji izdevumi izglītībai (% no IKP)	3,4	6,5
Kopēji izdevumi izglītībai (% no visiem valsts izdevumiem)	12,4	16,5
Pamatskolas līmenī (% no visiem izdevumiem izglītībai)	15,8	12,1
Vidusskolas līmenī (% no visiem izdevumiem izglītībai)	56,2	58,9
Augstskolu līmenī (% no visiem izdevumiem izglītībai)	10,3	12,2

3. tabula. Latvija: izglītības rādītāji. Avots: *Human Development Report Deepening Democracy in a Fragmented World*. New York: UNDP, 2002, 179. lpp.

	1975.	2000.	2015.
Iedzīvotāju skaits (miljoni)	2,5	2,4	2,2
Iedzīvotāju skaita pieaugums		-0,1	-0,6
15 gadu un jaunāku iedzīvotāju īpatsvars (% no kopējā)		17,4	12,6
65 gadu un vecāku iedzīvotāju īpatsvars (% no kopējā)		14,8	17,8
Dzimstības līmenis		2,0	1,1

4. tabula. Latvija: ekonomiskie un sociālie indikatori. Avots: *Human Development Report Deepening Democracy in a Fragmented World*. New York: UNDP, 2002, 163. lpp.

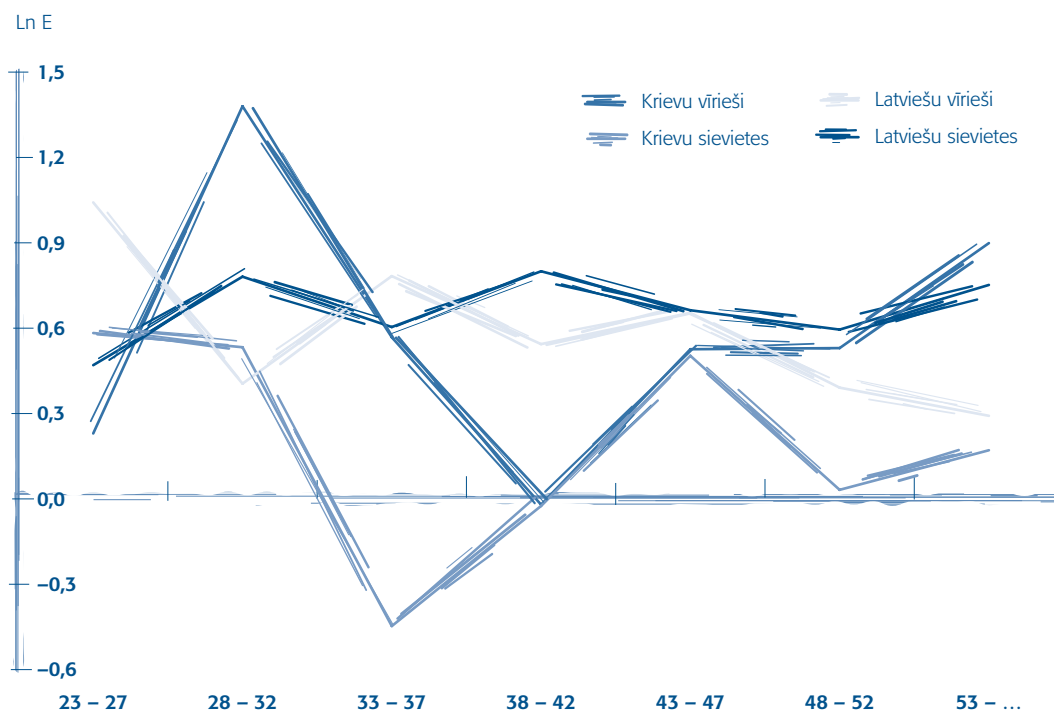
	Mērījuma gads	Privātie	Sociālie
Latvija*	2003.	7,0	4,1
Ungārija	1993.	13,4	7,8
Grieķija	1993.	8,1	7,8
Norvēģija	1966.	7,7	7,5
Dānija	1964.	10,0	7,8
Zviedrija	1967.	10,3	9,2
Kipra	1979.	5,6	7,6
Indija	1995.	18,2	2,6

5. tabula. Augstākās izglītības ekonomiskās atdeves rādītāji (procentos). Avots: *Psacharopoulos, G. and Patrinos, H. A. (2002, September). Returns to Investment in Education: A Further Update. World Bank Policy Research Working Paper 2881.*

* Šņitņikovs A. Daugavpils universitātes absolventu pozīcijas darba tīrū. SFL un SPC «Providus», 2003

	IKP 2000. gadā procentos pret 1990. gada IKP	Izdevumi izglītībai procentos pret 1990. gadu	
		1995.	2000.
Bulgārija	82,1	52,6	40,3
Čehija	99,9	118,3	96,0
Igaunija	86,1	91,2	108,5
Ungārija	108,0	93,5	98,6
Latvija	62,3	86,5	116,1
Lietuva	68,4	69,1	70,1
Polija	143,2	154,6	211,0
Rumānija	82,9	154,8	128,9
Slovākija	105,1	90,1	81,3
Slovēnija	120,1	117,8	139,5

6. tabula. IKP izmaiņas un izdevumi izglītībai, 1990–2000. Avots: World Bank, *Education in Accession Countries*, 2002, 4. lpp.

2. attēls. Iegūtie ienākumi atkarībā no dzimuma un etniskās grupas. Avots: Berga un Bērziņš, 2003

	Bērnu sk. īpatsvars pirmskolas iestādēs		Skolēnu skaita īpatsvars pamatskolās*		Skolēnu skaita īpatsvars vidusskolās*		Studentu skaita īpatsvars augstskolās*	
	1990.	1999.	1990.	1999.	1990.	1999.	1990.	1999.
Bulgārija	65,5	66,4	98,6	95,1	77,0	75,6	26,2	34,7
Čehija	75,2	85,4	98,6	97,7	78,7	75,9	17,2	26,0
Igaunija	67,4	73,5	94,9	97,5	57,0	71,9	34,4	45,0
Ungārija	85,3	87,3	98,8	98,7	73,3	98,8	12,1	28,9
Latvija	44,8	61,0	94,9	92,3	70,2	68,5	20,5	46,5
Lietuva	55,9	51,6	92,5	95,5	70,0	64,8	26,5	39,2
Polija	47,1	49,9	97,5	98,3	89,3	99,5	17,0	42,8
Rumānija	53,3	66,2	92,5	98,5	89,9	70,2	9,2	23,4
Slovākija	72,0	69,5	98,1	107,5	78,2	80,0	14,3	22,5
Slovēnija	55,7	70,2	95,3	97,4	nav datu	93,3	22,9	51,0

7. tabula. Skolēnu un studentu skaits pārejas posmā (procentos no vecuma grupas). Avots: *A Decade of Transition: The MONEE Project*. CEE/CIS/Baltics, UNICEF Innocenti Research Centre, 2001

* Uzrādītajiem skaitļiem ir tendence būt augstākiem par reālajiem datiem, jo tiek iekļauti skolēni vai studenti, kas ir vecāki par attiecīgo vecuma grupu. (World Bank, *Education in Accession Countries*, 2002, 5. lpp.)